

***Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi –
Katre International Human Studies Journal***
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220
June / Haziran 2021, 11: 41-66

İslamî Perspektifte Ekonomi Felsefesi

Philosophical Background of Economics from the Islamic Perspective

Ahmet EFE

Dr., İç Denetçi, Ankara Kalkınma Ajansı
Ph.D. Internal Auditor, Regional Development Agency
Ankara/ Turkey
aefe@ankaraka.org.tr orcid.org/0000-0002-2691-7517

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Submitted / Geliş Tarihi: 24 October / Ekim 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 20 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 30 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June /Haziran

Issue / Sayı: 11 Pages / Sayfa: 41-66

Cite as / Atıf: Efe, Ahmet. "İslamî Perspektifte Ekonomi Felsefesi [*Philosophical Background of Economics from the Islamic Perspective*]". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 11 (June / Haziran 2021), 41-66.

<https://doi.org/10.53427/katre.815842>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre>

İslamî Perspektifte Ekonomi Felsefesi

Öz: Her bilim dalının olduğu gibi ekonominin de bir felsefesi ve düşünsel arka planı vardır. Klasik ekonomi düşünürlerinin çoğu aynı zamanda birer filozof ve/veya din adamı olmasından dolayı ekonomiden çok felsefe üzerinde yazıları vardır. Bu da, ekonominin tarihsel düzlemde meydana geliş sürecinde etkisinde kaldığı düşünceler, kabuller ve ilkelerin oluşumunu metodolojik olarak açıklayabilmekten kaynaklanmaktadır. İslam felsefesi de eski Yunan felsefesinin tetiklemeyle gelişmiş ve ondan kısmen etkilenmiştir. İslam ekonomisi çalışmalarına da bu yaklaşım yansımıştır. Bu çalışmamızda İslamî bakış açısıyla İslam ekonomisi ilkelerinin felsefi temelleri incelenmekte ve batı felsefesi ile karşılaştırılmaya çalışılmaktadır. Çalışmamız nitel bir araştırmadır, metot olarak doküman analizi yöntemi uygulanmıştır. Ekonomi, felsefe ve İslam dini çerçevesinde, çağdaş ve orijinal bir yaklaşıma sahip olan Risale-i Nur Külliyyatından yararlanılarak yapılan analizlerde Batı felsefesine nazaran Kur'an hikmetinin ekonomik hükümleri tesis etmedeki farklılıkları analiz olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. İslam ekonomi felsefesinin her iki dünyayı kazanmayı hedeflerken, Batı ekonomi felsefesinin sadece dünya hayatını kurtarmaya amaçladığı ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ekonomi, İslam Ekonomisi, Felsefe, Ekonomi Felsefesi, Hikmet, Risale-i Nur

Philosophical Background of Economics from the Islamic Perspective

Abstract: As in every branch of science, economics has a philosophy and intellectual background. Most classical economics thinkers wrote more on philosophy than economics, as they were also philosophers and/or clerics. This is due to explaining methodologically the formation of the thoughts, assumptions, and principles that the economy has influenced in the historical process. Islamic philosophy developed by the triggering of ancient Greek philosophy and was partially influenced by it. This approach has also been reflected in the studies of Islamic economics. The purpose of this essay is to compare the general philosophy of economics with the philosophy of Islamic economics. Our study is a qualitative research and the method we employed is document analysis. In the study we referred to the Risale-i Nur Collection, which has a contemporary and original approach with reference to economy, philosophy, and Islam, and we investigated the differences of the wisdom of the Qur'an from the western philosophy in establishing economic provisions. It has been revealed that while the Islamic economic philosophy aims to win both worlds, the western economic philosophy only aims to save the life in this world.

Key words: Economics, Islamic Economics, Philosophy, Philosophy of Economics, Wisdom, Risale-i Nur

Giriş

Ekonomi, öznel, normatif ve nesnel parametreler dikkate alınarak değerlendirilir. Bu noktada ekonominin felsefe bilimi ile kesişmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle ekonominin felsefi temellerini, iktisadî insanın tercihlerini, algıları, sosyal koşulları, kültürel değerleri ve davranışları tetikleyen faktörleri değerlendirebilmek önemlidir. Her bilim dalında olduğu gibi felsefe kapsamına giren ekonominin normatif boyutu, farklı bir içerik ve boyuta sahiptir.

Hane halkı, girişimci, üretici, tüketici, alıcı, satıcı, işçi, işveren gibi terimler, ekonomi kadar felsefenin de bilimsel incelemesini oluşturmaktadır. Çünkü hepsini ilgilendiren felsefi ve düşünsel bir alt yapı vardır. Bu durum modern iktisat ve pozitivist felsefeye olduğu kadar İslam ülkelerindeki akademik çalışmalar ve sosyo-ekonomik uygulamalara da benzer. Bununla birlikte, Müslüman ülkelerdeki ekonomik çözümler, sistem, politika ve kurumsal uygulamalar açısından Batılı merkez kapitalist ülkelerin etkisinden henüz kurtulmuş değildir. İslam ekonomisi olarak sunulan birçok yaklaşım, teknik, ilke ve politika analizi aslında ne modern ekonominin İslamlaştırılmış versiyonları ne de saf ve benzersiz İslamî paradigmalara olarak yorumlanır. Bu sorunu çözmek için İslam iktisadı ile diğer komşu alanlar arasında ilmi bir disiplin olarak ilişki kurulmalıdır. Bu bağlamda yapılması gereken görevlerden biri de İslam iktisadının ekonomi felsefesi ve felsefi bakış açısı açısından analizidir. Ancak bu şekilde bir girişimde bulunulduğunda, kadim felsefenin bir ürünü olan modern felsefenin, Müslüman toplulukların felsefi ilkelerine ve yaklaşımlarına göre tam anlamıyla İslamî bir bakış açısıyla analiz edilmesi önem kazanır. İslam felsefesi adı altında bağımsız bir bilim disiplini henüz oluşmadığından, dini eserlerden birine atıfta bulunmak ve felsefi ilkeleri uygulamak ve İslamî bakış açısıyla değerlendirmek gerekir. İslamî bakış açısında ise çağdaş bir eser olan Risale-i Nur Külliyyatındaki orijinal yaklaşıma göre değerlendirmek ayrı bir değer ifade edecektir.

Araştırmamızda betimleyici ve ilişki arayıcı mantıksal analiz metotları kullanılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisi, davranışsal

ekonomi ve ekonomi felsefesi üzerinden de literatür taraması yapılmaktadır. Scholar veri tabanında yabancı literatür taraması yapılmıştır. Buna göre "*İslamîc economics*" olarak yapılan aramada 47.300 adet makale, "*economics and philosophy*" olarak yapılan aramada 25.300 adet makale, "*philosophy of economics*" olarak yapılan aramada 9.800 adet makale, "*İslamîc philosophy*" olarak yapılan taramada ise 29.000 ve "*philosophy of İslamîc economics*" olarak yapılan aramada ise 158 adet yayın çıkmıştır. Dolayısıyla İslam felsefesi alanı hariç olmak üzere İslam ekonomisi, ekonomi ve felsefe ile ekonomi felsefesi ile ilgili yeterli düzeyde literatür bulunduğu söylenebilir. Türkçe literatür araştırması için de "*İslam ekonomisi*" olarak yapılan aramada 1.140 adet makale, "*İslam felsefesi*" olarak yapılan taramada 4.330 makale, "*ekonomi felsefesi*" olarak yapılan aramada 51 ve "*İslam ekonomi felsefesi*" olarak yapılan aramada ise sadece 10 adet yayın olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma alanında yeterli düzeyde yabancı yayın varken Türkçe literatürde yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu husus ta yaptığımız çalışmanın Türkçe literatüre olan katkısının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekonomi politiğin hayatın olağan işinde insanlığın incelenmesi anlamına geldiği düşünüldüğünde kalkınma ve refahın maddi gereksinimlerinin elde edilmesi ve kullanılmasıyla en yakından bağlantılı olan bireysel ve toplumsal eylemin bu bölümü akla gelir. Buna felsefi bir çalışma ile nasıl yaklaşabiliriz sorusu ortaya çıktığında nasıl cevap verilmelidir? Felsefe, inancınızı nasıl haklı çıkaracağınız anlamına geliyorsa o zaman ekonomi politik nedir, nasıl ve neden diye sorabiliriz sorusunu cevaplandırmak gerekir. Bazı bilim adamlarına göre bunun bir felsefe değil, din olduğu İslam öğretilerine politik ekonomi felsefesinin bir dini boyutunu da çalışmaya eklediğimizde mesele daha da karmaşıklaşacaktır. İslam ekonomisinin beyan edilen amacı, İslamî yazı ve geleneklere uygun bir ekonomik düzeni belirlemek ve kurmaktır. Öte yandan, İslamî siyasi sistemin ilk görevi, ekonomik ilişkiler içindeki her türlü baskıyı ortadan kaldırmak ve ekonomik kaynakların adil bir dağıtım sisteminin kurulmasına zemin hazırlamaktır. Ancak adaletsizliğin kaynağı ne sosyal ortamlar ne de üretim araçları değil, daha çok insan doğasının kendisi yani insanı sadece kendisi için hayatta kalmaya iten iç sevgi, enaniyet, şehvet ve menfaat içgüdüleridir. Böyle bir içgüdü, yeryüzündeki insan yaşamının devamı için gereklidir. Bunlar da içselleştiginde

düşünsel ve duygusal arka planda bir takım doğrulayıcı saikler ve dayanaklar bulunur ki bu aslında her insanda mevcut olan felsefi boyutu ifade etmektedir. Bu iki disiplini her ikisini de İslam'la ilişkilendirerek nasıl felsefe yapılabilir? Bu makale, İslam ekonomi politiğinin felsefesini, onun insanoğlunun, özellikle de Müslümanların gerçek yaşamındaki muazzam uygulamasına bir giriş olarak vurgulamaya odaklanmaya çalışmaktadır.

Araştırmamızın temel varsayımı, felsefi düşüncelerin insanın ekonomik davranışlarını etkilediği ve İslam ekonomisinin de felsefi dayanaklarının mevcut olduğudur. Temel iddiamız da İslamî ilkelerin ekonomik hayattaki sorunları çözüm sağlayabilecek düzeyde felsefi alt yapısının olduğu ve Risale-i Nur eserlerinde buna dair ilke ve analizler ile çözümlemelerin mevcut olduğudur.

Bu çalışmamızda temel amaç, İslam ekonomisinin felsefi boyutuna dair detaylı bir çalışma yapmak değildir. Zira bu ancak bir kitap çalışmasına konu edilebilecek düzeyde kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Buradaki temel amaç, İslam ekonomisinin felsefi temellerinin olabildiğinin ortaya konularak bunların modern iktisadın dayandığı Batı felsefesinden farklılık arz ettiğinin ispatlanabildiğini göstermektir.

Bu nedenle de İslam ekonomisi disiplini üzerinde yaptığımız bu araştırmayla ekonominin felsefi boyutuyla literatüre katkıda bulunmak ve Türkiye'de çıkmış bir dini eser olarak Risale-i Nur'un konuya katkısının olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Buna göre araştırma sorularımız şu şekilde belirlenmiştir:

1. İslam ekonomisi felsefi açıdan analiz edilebilir mi?
2. Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin felsefi temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

1. Modern Ekonominin Felsefi Temelleri

Topluma zarar veren bir felsefe olarak totaliterizm, sıkça çağının ruhunun temsilcisi retoriği altında gizlenmiştir. Faşizm, nasyonel sosyalizm ve hatta seküler komünizm bile kendi felsefi dayanakları olmaksızın var olmamışlardır (Campbell, 1971, s. 24). Ancak, filozoflar deneysel araştırmacılar değildir ve genel olarak

resmi teori kurucular da değildirler. Öyleyse felsefenin ekonomide oynayacağı yapıcı rol nedir? Bir kaç tane rol zikredilebilmektedir: Birincisi, filozoflar deneysel bir disiplinin mantıksal ve rasyonel özelliklerini incelemeye iyi hazırlanmışlardır. Bu bağlamda sorular sorulabilmektedir:

- Disiplindeki teorik iddialar ampirik kanıtlarla nasıl ilişkilidir?
- Basitlik, hesaplama kolaylığı ve benzerleri gibi teorilerin pragmatik özellikleri, bir teorinin rasyonel değerlendirmesinde nasıl bir rol oynar?
- Ön varsayımlar ve araştırma gelenekleri, disiplinin teorileri ve hipotezlerinin ileriye dönük gelişimini yapılandırmaya nasıl hizmet eder?

İkinci bir rol olarak filozoflar, ekonomistlerin kullandığı kavramlar ve teorilerle ilgili konuları ele almak için iyi donanımlı olmak durumundadırlar. Örneğin, ekonomik rasyonalite, denge kuramı, tam rekabet, işlem maliyetleri veya asimetrik bilgi gibi. Filozoflar, bu tür kavramların ve teorilerin güçlü ve zayıf yönlerinin yararlı analizlerini sunabilirler. Böylece, iktisatçıların disiplinlerinin teorik temellerini daha da iyileştirmelerine yardımcı olabilirler. Bu rolde filozof, daha başarılı ekonomik teoriler ve açıklamalar ortaya çıkarmak için uygulayıcılarla ortaklaşa çalışarak, disiplin için kavramsal bir açıklayıcı görevi görür.

18. yüzyılın en büyük ekonomistleri aynı zamanda felsefe üzerine de yazmışlardı. Özellikle Locke, Hume, Condillac, Turgot, Quesnay ve Smith en önemlilerindendir. Quesnay'ın felsefe üzerine yazdıkları sadece bir makale ile sınırlı iken, Turgot'un kiler ekonomi hakkında yazdıklarına göre hafif kalmakta; ancak Locke, Hume ve Condillac'ın felsefe üzerine yazdıkları ekonomi üzerine yazdıklarından çok daha fazla olmasına rağmen onların ekonomist tarafı daha fazla bilinmektedir. 20. yüzyılın şartları insanı pek çok alanda birden söz sahibi olmasından çok politika, felsefe veya ekonomi alanlarında özel ihtisas sahibi olmasını gerekli kılmıştır. Özellikle 20. yüzyılda ekonomi analizlerinin daha önceki zamanlara nazaran daha fazla felsefi görüşlerden etkilenmiş olduğu Schumpeter tarafından ifade edilmiştir (Eltis, 1997).

Bilim felsefesi tarafından temsil edilen Batı felsefesi, kökten krizlerle sarsılmıştır. David Hume tarafından tümünden gelimci mantığa karşı çıkıştan bu yana, kökten bir ikilem bilginin akıl ile elde edildiğini savunan mantıkçılar (rationalist) ile bilginin

kaynağının duyu organları olduğunu savunan görgülcüler (empirisist) arasında yaşanmaktadır. Bu ikilem eski Yunan felsefesinden bu yana rasyonel düşüncenin mantıksal yapısı dikkate alındığında şüphecilik ile iman arasında tereddüde düşüldüğü söylenebilir. Şüphecilik bilginin bazı tecrübe veya öncül sezilere dayanan ispat edilebilir bir ifadeye dayanmadığı müddetçe ulaşamaz olduğunu sürdürürken imancılar, şüphecilikten kaçınmak için maddi olarak ispat edilemeyen varsayımlara olan kabul ve inançlarını esas tutarlar.

Hayek tarafından ifade edilen her şeyin bireysellik ve ona dayanan özgürlük ile açıklanması kabul edilmeyebilir. Varoluşçuluk açısından da bu kadar soyut bireyselliğin kabul edilemeyebileceği söylenmektedir. Tüm gelenek, ilkeler, aile ve dinden bağımsız bir birey tahayyül edilemez. Bu değerlerin hepsi özgürlük adına yok edilemez. Bu tür aşırılıkların felsefi düzeydeki kabulü nadir de olsa Fransız İhtilali, Rusya İhtilali ve Nazizm gibi totaliteryen terörü doğurmuştur (Campbell, 1971, s. 29).

Makyavelli'nin politik düşüncelerinin tarihsel karşıtı merkantilist sistemdir. Merkantilizm de ortaçağ adamışlığı (medieval particualrism) ile ortaçağ evrenselliği (medieval univarsialism) ile sürekli mücadele etmiştir. Thomas Hobbes ile birlikte ütöpik şemanın ardındaki tipik motivasyonu anlamak mümkündür. Bu da Hobbes'in kartezyen rasyonellikten alınan bilimsel metodolojiden anlaşılmaktadır. Bilgi güçtür ve manipülasyon ve kontrol yetkinliği ise bilginin test edilebilmesidir. İşte burada Marks ile doruğa ulaşan felsefi rasyonellik ve sosyal rasyonellik ki tarihsel politik ekonominin yapıtaşlarını oluşturmaktadır (Campbell, 1971, s. 26).

Ekonomi ve felsefe, araştırma alanları olarak disiplinin hem içinden ve hem de dışından gelen ekonominin doğası ve durumuyla ilgili bir problemler setini oluşturmaktadır. Bazı durumlarda bu sorular, ekonomi içerisinde yükselen felsefi problemlerden kaynaklanmaktadır. Diğer durumlarda ise felsefecilerin inceledikleri disiplinin temel sonuçlarını değerlendirmek ve sınırlarını test etmek amacıyla ekonomi disiplini dışında bazı saikler oluşabilmektedir. Her iki durumda da çoklu diyaloglar ve geniş perspektifte değişken yansımalar için önemli bir araştırma kapsamı ortaya çıkmaktadır (Boettke, ve diğerleri, 2006, s. 323).

Öncelikle varlığın mahiyeti ve gerçekliğin tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da metafizik denilen dini değerler ve kabuller ile bilimsel araştırmalarla anlaşılabilir. Daha sonra insanın ne olduğu nereden gelip nereye gideceği ve amacının ne olduğu gibi temel sorunların cevaplanması gerekir. Bu da felsefi psikoloji veya antropoloji tarafından ortaya konulabildiği gibi dini değer ve kabullerde buna cevap verebilmektedir. Daha sonra insan için varlıklardan yararlanmak, sınırlı kaynakları sınırsız ihtiyaçlar için etkin bir şekilde kullanarak ortak iyiliği nasıl elde edebiliriz etik değerler ve ahlaki sistemler cevap vermektedir. Bunların en üzerinde de Wishloff (2009) tarafından ifade edildiği üzere, insan yaşamının nasıl kolaylaştırılabileceği sorusu geliyor ki o da ekonomi bilimi tarafından cevaplanmaktadır. İnsan yaşamının kolaylaştırılmasında politika paketleri ve kurumsal yapılanmalar yanında en önemlisi de tüm aktörlerin davranışlarını ve tercihlerini belirleyen yaşam felsefeleridir.

Günümüzde modern ekonomi kapsamında okutulan pek çok teori ve modelin özünde felsefi düşünceler mevcuttur. Örneğin; Materyalizmde olduğu gibi, Charles Sanders Peirce gibi bazı filozofların ekonomik hayatla ilgili düşüncelerinin kökeninde “evrim felsefesi” olduğu bilinmektedir. Peirce’ye göre, faydacılığa ve Darwinci mücadeleye dayanan politik ekonominin kendi bilimsel disiplin alanını motivasyon, aksiyon ve mücadele gibi insani niteliklerden ziyade hayvanların ve bitkilerin karakteristiklerini gösteren daha aşağı seviyeye indirgenmiştir. Hâlbuki insanın hayvan ve bitkilerden farklı olarak diğerlerinin amaçlarını ve hedeflerini tahmin edebilmesinden dolayı buna alternatif bir bakış açısıyla daha yüksek bilimsel, sanatsal, eğitimsel, kültürel, tarihsel ve kurumsal süreçleri karakterize edecek şekilde iktisadî hayatla ilgili düşüncelerini “*agapastik evrim*” gibi farklı bir evrimsel felsefeye dayandırmaya çalışmıştır (Wible, 2000, s. 74).

Ekonomistler bilimlerini genellikle “*değer-bağımsız*” olarak tasvir ederler. Yani belirli bir değer kümesi veya politika taahhütlerinden ziyade kaynakların tahsisinde rasyonalite taleplerinin teknik bir analizi olarak tasvir ederler. Bu yoruma göre ekonomist, ulaştırma politikasını belirleyen kişiden ziyade inşaat mühendisi ile benzer şekilde anlaşılabilir. Bu durumda bize nasıl istikrarlı bir köprü inşa edeceğimizi söyleyebilir, ancak bunu

nerede, ne zaman veya neden yapacağımızı söyleyemez. Belirli bir yolun veya köprünün sosyal açıdan arzu edilir olup olmadığına karar vermek için gerekli olan kamu yararı hakkında yargılarda bulunmak vatandaşların ve politika yapıcılarının görevidir. Maliyetlerin tasarımı ve tahminini sağlamak ise teknik uzmanın görevidir. Bununla birlikte, ekonomi disiplininin bu tanımı, birkaç önemli açıdan başarısızdır. İktisat teorisi, iktisat teorisinin ortaya çıkardığı politika tavsiyelerini doğrudan etkileyen, malın bireysel, politik ve sosyal doğası hakkında önemli ön varsayımlar içerir. Örneğin, rasyonel egoizm varsayımı, cemaatçiliğin birkaç değeri ile tutarsızdır; eşitliğin etkinliğe tabi olduğu varsayımı, eşitlikçi bir siyaset felsefesiyle tutarsızdır; ve bir menfaat demetinin bireysel "refah" oluşturduğu varsayımı, daha Aristotelesçi iyi insan hayatı anlayışıyla tutarsızdır (Nussbaum, 2000). Dolayısıyla, ekonominin öncülleri ve varsayımları, iyi insan yaşamı ve iyi toplum hakkındaki normatif varsayımlarla büyük ölçüde iç içe geçmiştir. Bu kesinlikle "değer içermeyen" sosyal bilim varsayımını geçersiz kılar. Ekonomi, dağıtımcı adalet meseleleriyle bugüne kadar olduğundan çok daha açık bir şekilde yüzleşmek zorundadır. Bir piyasa ekonomisi, çeşitli türlerde bir dereceye kadar eşitsizlik anlamına gelir:

- Sonuçlardaki eşitsizlikleri (servet ve gelir),
- Fırsatlardaki eşitsizlikleri,
- Güç ve etkideki eşitsizlikleri,
- Refah düzeylerinin eşitsizlikleri (sağlık, uzun ömür, eğitim).

Adil bir toplumda ahlaki olarak ne tür eşitsizlikler kabul edilebilir? Eşitsizlikler, vatandaşlar arasında insan haysiyetlerine ve demokrasinin ön koşullarına müdahale eden farklılıklar yaratmadan önce ne kadar kapsamlı olabilir? Son otuz yıl boyunca filozoflar, bu dağıtım adaleti ve eşitsizliğin ahlaki statüsüne ilişkin bu konuları anlamamıza önemli katkılarda bulundular (Nozick, 1974; Elster, 1992; Rawls, 2001).

2. İslam Ekonomisinin Felsefi Temelleri

Felsefenin bir bilimsel disiplin olarak Müslüman dünyada ortaya çıkışı 9. yüzyıl civarına rastlamaktadır. İslam âlimleri sadece eski Yunan felsefecilerinin çalışmaları hakkında yorum yapmakla kalmamışlar, yenilikçi fikirler de üretebilmişlerdir (Sidani & Ariss, 2015, s. 850). Felsefenin İslamî boyutunu inceleyen İslam felsefesi

bir disiplin olarak ilahiyat ve İslamî ilimler fakültelerinde okutulan bir alan haline gelmiştir. Özünde “*kelam*” olarak bilinen ve eski Yunan felsefesi ile Aydınlanma felsefesine Kur’an’dan cevaplar vermeye çalışan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır.

Şatibi tarafından yazılan *İslam Hukuku Felsefesi* isimli eser detaylı bir şekilde incelendiğinde ekonomik davranışlara dair bir analizin yapılmadığı görülmektedir (Khan, 2013, s. 224). Bu da hukuk ile ekonominin farklı bilimler olmasından kaynaklanmaktadır. İslam ekonomisinin felsefesi diye literatürde bir çalışmaya rastlanılmamış olmasının nedeni, İslam ekonomisi ile ilgili çalışmaların henüz kuramsal boyutta genel kabul görmediği daha sosyal bilim kapsamındaki varsayım ve yöntem üzerindeki tartışmalar ile İslamî finans ve Şerî hukuk (fıkıh) düzlemindeki sınırlılığı aşamaması olduğu söylenebilir. Khan’a göre bu iki tarafın evliliği henüz gerçekleşmemiştir. Bu da İslam ekonomisinin uygulanabilir bir bilim dalı olarak oluşturulmasını sınırlamaktadır (Khan, 2013, s. 224). Dolayısıyla fıkıh ve sosyal bilim boyutlarının birleşebilmesi için de İslam felsefesindeki temellerine bakılması gerekmektedir. Çünkü her ikisinin mantıksal doğrulamaları ve referans ilkelerinin uyuşabilmesi bilimsel disiplin açısından büyük önem arz etmektedir.

Felsefe insan aklının bir ürünü olarak ortaya çıkarken vahiy denilen nakil aslında görünürde akli esas almamaktadır. Ancak hak din ve tahrif edilmemiş olan dine esas teşkil eden vahyin de akla aykırı olmaması beklenir. Her ne kadar mevcut akılla çözümlenemeyen hususlar varsa da aklın doğru vahye tabi olarak kullanılması aslında İslamî felsefeyi ortaya çıkarmıştır. İslam ekonomisinin ilkeleri veya araçları olarak ifade edilen hususların da felsefî dayanaklardan yoksun olduğunu söylemek olanaklı değildir.

Akl ve vahyin İslamî perspektifte birbiriyle aslında barışık olması gerektiğinde aralarında çelişki olması mantıklı değildir. Görünüşteki çelişkiler de aslında eski Yunan felsefesinin Müslümanlar üzerindeki negatif etkisinden kaynaklanmaktadır. İslamî düşünce ve medeniyeti üzerindeki bu yıkıcı yanlıgyı anlayana kadar da İslam toplumlarının tekrar birliklerini, motivasyonlarını, öncü ruhunu veya bilimsel ve kültürel hükümlerliğini kazanabilmesi olanaklı değildir (Shittu, 2014, s. 240).

Bilindiği gibi geleneksel ve modern iktisat teorilerinde kullanılan “*Homo Economicus*” modelinde, olayın mikro temelleri üzerinde durularak çeşitli varsayımlar yapılmıştır. Bu varsayımlar, bütün ekonomik analizlerde daima veri ve ön kabul olarak algılanır. Metodolojik olarak bireysellik, bireysel çıkarıcılık ve ekonomik rasyonellik olarak özetlenecek bu ilkeler tamamen yaşam felsefesi ile ilgili olduklarından dolayı, yukarıda değinildiği gibi, ekonomi ile felsefe ayrı bilim dalları olarak değerlendirilseler bile temel varsayım ve analizlerde ekonomi felsefesi varlığını göstermektedir. Temelleri felsefeye dayanan bu varsayımlar irdelendiğinde; “*metodolojik bireysellik*” arkasında kamu ruhu ve toplum yararını gözetmekten uzak bencil bir yaşam felsefesi, “*bireysel çıkarıcılık*” arkasında başkasının hayatı pahasına bile olsa kendisinin en ufak çıkarını feda etmeyen ve her şeyi ile menfaatini gözetten merhametsiz bir anlayış, “ekonomik rasyonellik” arkasında ise kar ve fayda maksimizasyonu hesapları ile yoğrulmuş ve maddi çıkarlarının arttırılmasından başka hiçbir insani ve ahlaki değere önem vermeyen bir düşünce yapısı ortaya çıkar.

Yukarıda belirtilen maddi felsefeden kaynaklanan bu yanlış kabul ve ilkeler, toplumsal ve ekonomik hayatta sürekli olumsuz sonuçlar doğurma kabiliyetindedir. İslam fikri ile yoğrulan felsefede ise kamu yararına ve başkasının zarar etmemesine neden olan her türlü yarar meşru olarak kabul edilmekte ve kendi çıkarını hemcinsinin çıkarında gören bir anlayış hâkimdir. Gazalî’ye göre, İslam felsefesinde bir insan, üç kategorik ana neden için ekonomik aktivitede bulunmalıdır. Bu üçü kesintiye uğradığı zaman dini zafiyet tezahür eder (Ansari, 1994: s.399):

- İhtiyaçlarını karşılamak,
- Ailesinin geçimini sağlamak,
- Başkaların ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı olmak.

Kuşkusuz, İslam ekonomi prensiplerinin uygulayıcısı ve aktörü olan mümin ve Müslüman insan modeli, ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamak bir yana sürekli çıkarlar üzerinde boğuşma, merhametsizlik ve düzensizliklerin kaynağı olan bu çeşit bir felsefeye sahip olmayacağından “*Homo Economicus*” kabulleri ve ilkelerinin de uygulanmaması beklenir. Bu nedenle, İslam dininin ekonomik amaçlarından ziyade, İslamî ilkelere uyulan bir toplumda hâkim olan felsefî düşünce ve kabullerin nasıl ekonomik bir insan modeli ortaya çıkaracağı üzerinde düşünmek gerekir.

Necatullah Siddiki, Nevab Haydar Nakvi, Ömer Çapra ve M.A. Mannan gibi 20. yüzyıl İslam ekonomisi düşünürlerinin piyasalara yaklaşımının genel olarak söylem üzerinden yapıldığı, sömürge sonrası entelektüel tecrübeleri yansıtacak şekilde yeniden dağıtımcı ve sosyalist bir karakter göstermektedir. Şeriat fiyat kontrollerine cevaz vermekte ve kamu zoru kullanılarak tüketicinin korunmasını garanti ederek negatif özgürlüğü onaylamaktadır. İslam hukukunun piyasa-dostu, liberal ve sınırlı devlet müdahalesi felsefesini onayladığı da iddia edilmektedir. Buna delil olarak da Cami u's- Sagîr'de ifade edilen Hz. Peygamberin "*Rızkın onda dokuz kısmı ticaretten gelir*" mealindeki Hadisi gösterilerek İslam'ın ekonomik faaliyeti öncülleyen bir felsefi anlayışa sahip olduğu belirtilmektedir. İslam'ın gösterdiği refah devleti felsefesi ise güçlü devlet ile değil zengin, yardımsever ve sosyal sorumluluk sahibi bireylerin bulunduğu toplum anlayışını gerektirir. Delil olarak da "*insan için ancak çalıştığı için karşılığı vardır*" (53:39) ayeti ile "*insanların hayırlısı insanlığa yararlı olanıdır*" mealindeki Hadis ((el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, 1/393, H. No: 1254) gösterilmektedir. (Salman, 2013, s. 108,117). Dolayısıyla, sosyalist yaklaşımlara sahip İslam ekonomistleri olduğu gibi liberal olanları da vardır. Bu nedenle İslam ekonomisini karakterize eden ve karşıt düşüncelere de kaynaklık edebilen felsefi dinamikleri üzerinde çalışılması önem arz etmektedir.

3. İslam Ekonomisi Felsefesine Risale-i Nur Yaklaşımı

Bediüzzaman Said Nursi (1876-1960) tarafından yazılmış, toplamda 130 adet risaleden ve bunların toplandığı 14 büyük kitaptan oluşan Risale-i Nur Külliyyatı, Osmanlı zamanından başlayarak 1950'li yıllara kadar geçen süre içerisinde telif edilmiştir. Eserlerin öz olarak iman ve İslam esaslarına Batı felsefesince yapılan itirazlara Kur'an'dan alınan cevapları içerdiği anlaşılmaktadır. Risele-i Nurun özellikle maddileşmenin ve dünya hayatına düşkünlüğün artması sonucu dinî esaslara lakaytlaşmaya karşı aklî delillerle imanı kuvvetlendiren ve dinin insan hayatında ve toplumda tesirini arttıran bir tefsir niteliğinde olduğu söylenebilir.

Said Nursi, aslen Avrupalı materyalist bir felsefeye ve ateizme tepki veriyor olsa da, Avrupa'yı ve insanlığa yararlı olan Batı medeniyetini tamamen reddetmemeye çok dikkat etmiştir. Batı medeniyetinin iyi ve kötü kurumlarını ve uygulamalarını

birbirinden ayırmıştır. Nursi, samimi bir iyilik hareketi ve fedakarlığa dayanarak ebedi saadeti kazanmaya çalışan Müslüman bilincini yükselterek toplumu dönüştürmeyi hedefliyordu. Geçici dünya hayatında kendini hep gurbet içinde hissetmiş ve dinamik inanç, güven ve sabırla bu tecrit duygusunun nasıl üstesinden geldiğini açıklamıştı. Nursi için Allah'a ve ahirete doğru ve sağlam bir inanç, bireysel yaşamı şekillendiren yegane bir rehberdi. Onun yaşam mücadelesi, her yerde var olan, her şeyi bilen ve her şeye kadir tek Allah'ın huzurunda bulunduğu bilinciyle yalnızlık, hüzün, miskinlik, zararlı haller ve yabancılaşmanın üstesinden gelmek için Kur'an ve Sünnet içeriğinden alınan güçlü bir model sunmaktadır. Bu modeli de Risale-i Nur'u kendilerine birinci program olarak okuyarak uygulamaya çalışan Nurcu denilen talebelerin yaşantısı ve örnekliği üzerine bina etmiştir. Nursi'ye göre zamanımızda hüküm süren kalp ve duygu değil, akıl ve bilimdir. Cennetin nimetleri ve eski çağlardaki korkunç cehennem tasvirlerine dayanan açıklamaların şu anda tam olarak yeterli olmadığını savundu. Bu nedenle Kur'an ve Sünnet'in bu zamanın esas ve gereklerine uygun bir tefsirinin yapılması şarttır. Risale-i Nur, akıl ve vahyi birleştiren, din ile felsefeyi uzlaştıran, dünyayla ahireti birlikte değerlendiren yenilikçi bir tefsir olarak öne çıkıyor.

Araştırmamız kapsamında yapılan araştırma gereği olarak; Risale-i Nur Külliyyatında "*felsefe*" kelimesi tarandığında 425 defa geçmiş olduğu ve "*iktisat*" kelimesi için yapılan taramada ise 193 defa geçmiş olduğu tespit edilmiştir. "*Ekonomi*" kelimesi ise çağdaş bir kelime olduğundan hiç geçmemiş olduğu tespit edilmiştir. Risale-i Nur Külliyyatında felsefe üzerinde yapılan analizlerde felsefe ikiye ayrıştırılmaktadır. Buna göre insanlığa yararı bulunan, maddi kalkınmaya yolaçan ve Kur'anla barışık olan felsefeden başka insanı saptıran, esas gayesini unutturan ve dinsizlikten kaynaklanan felsefe ayırımı yapılmakta ve daha çok bu ikinci felsefenin esaslarının çürük olduğu ve insanlığa zararlı olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu ikinci felsefenin karanlık bir gözlük gibi her şeyin iyi yönünü saklayarak insanlığı tabiatçılık bataklığına ve materyalist anlayışa sürükleyerek toplumların huzurunu bozduğu ifade edilmiştir. Çoğu yerde anarşizmin de bu tür felsefeden kaynaklanmış olduğu ifade edilmiştir ve özellikle mücadele edilen felsefe türünün toplumsal hayata hizmet eden değil dinsizliği yetiştiren felsefe olduğu açıkça ifade edilmektedir.

“Risale-i Nur’un şiddetle tokat vurduğu ve hücum ettiği felsefe ise mutlak değildir, belki muzır kısmıdır. Çünkü felsefenin hayat-i içtimaiye-i beşeriye ve ahlâk ve kemalât-ı insaniyeye ve san’atın terakkiyatına hizmet eden felsefe ve hikmet kısmı ise, Kur’an ile barışıktır. Belki Kur’anın hikmetine hâdimdir, muaraza edemez. Bu kısma Risale-i Nur ilişmiyor. İkinci kısım felsefe ise, dalalet ve ilhada ve tabiat bataklığına düşürmeye vesile olduğu gibi sefahet ve lehviyat ile gaflet ve dalaleti netice verdiği için ve sihir gibi hârikalarıyla Kur’anın mu’cizekâr hakikatlarıyla muaraza ettiği için, Risale-i Nur ekser eczalarında mizanlarla ve kuvvetli ve bürhanlı müvazenelerle felsefenin yoldan çıkmış bu kısmına ilişiyor, tokatlıyor; müstakim, menfaatdar felsefeye ilişmiyor. Onun için mektebliler, Risale-i Nur’a itirazsız, çekinmeyerek giriyorlar ve girmelidirler”. (Nursi, Asa-yı Musa, 1960, s.6)

Risale-i Nur’da, felsefe ile peygamberlik olarak iki temel silsilenin mevcut olduğu ve felsefenin diyanete tabi olması ölçüsünde insanlığın fayda gördüğü ancak ayrılığa düşmesi ölçüsünde de zarara girdiği ifade edilmektedir:

“Âlem-i insaniyette, zaman-ı Âdem’den şimdiye kadar iki cereyan-ı azîm, iki silsile-i efkâr, her tarafta ve her tabaka-i insaniyede dal budak salmış iki şecere-i azîme hükümünde; biri silsile-i nübüvvet ve diyanet, diğeri silsile-i felsefe ve hikmet, gelmiş gidiyor. Her ne vakit o iki silsile imtizaç ve ittihad etmişse, yani silsile-i felsefe silsile-i diyanete dehalet edip itaat ederek hizmet etmişse, âlem-i insaniyet parlak bir surette bir saadet, bir hayat-ı içtimaiye geçirmiştir. Ne vakit ayrı gitmişlerse, bütün hayır ve nur silsile-i nübüvvet ve diyanet etrafına toplanmış ve şerler ve dalâletler felsefe silsilesinin etrafına cem olmuştur” (Nursi B. S., Sözlür, 1960, s. 729).

Felsefe, insan düşüncesinin ve dolayısıyla “ego”sunun ilişkili olduğu varlıkları algısal olarak konumlandırma çabasının bir mahsulü olarak ortaya çıkığından dolayı bütün felsefî düşüncelerle insan benliğinin çok yakından ilişkisi vardır. Çünkü felsefe, insanın varlıklar veya kavramlar üzerine kendi algılamasına göre yaptığı ilişkilendirme ve soyut konumlandırma faaliyetinin bütününe verilen genel bir isim olduğu için, insan kimliği ve benliği ile doğrudan bağlantılıdır. Buna göre, beşerî felsefenin hakim olduğu seküler sistemlerde, bireysel çıkarların korunması ve arttırılması için çalıştırılan “ene” (benlik duygusu yada ego), Risale-i Nur’a göre, sıfatlar ve isimler ile karşılaştırma yapılarak Allah’ını tanımak için kullanılması gereken bir vahid-i kıyasi ve ölçücük olarak

görülmektedir. “Ben nasıl bu evimi yaptım ise kâinat sarayının da elbette bir sahibi vardır” gibi genel kıyaslar yaparak yaratıcısını bulmaya, üzerinde cilveleri görünen isim ve sıfatları vasıtasıyla Rabbisini tanımaya çalışmakla mükelleftir.

“İşte, diyanet silsilesine itaat etmeyen silsile-i felsefe ki, bir şecere-i zakkum suretini alıp şirk ve dalâlet zulûmatını etrafına dağıtır. Hattâ, kuvve-i aklıye dalında dehriyyun, maddiyyun, tabiiyyun meyvelerini beşer aklının eline vermiş. Ve kuvve-i gadabiye dalında Nemrutları, Firavunları, Şeddadları beşerin başına atmış. Ve kuvve-i şehevîye-i behîmiye dalında âliheleri, sanemleri ve ulûhiyet dâvâ edenleri semere vermiş, yetiştirmiş. O şecere-i zakkumun menşei ile, silsile-i nübüvvetin ki, bir şecere-i tûbâ-i ubûdiyet hükmünde bulunan o silsilenin, küre-i zeminin bağında mübarek dalları, kuvve-i aklıye dalında enbiya ve mürselîn ve evliya ve siddikîn meyvelerini yetiştirdiği gibi, kuvve-i dâfiya dalında âdil hâkimleri, melek gibi melikler meyvesini veren ve kuvve-i câzibe dalında hüsn-ü sîret ve ismetli cemâl-i suret ve sehâvet ve keremnamdamlar meyvesini yetiştiren ve beşer nasıl şu kâinatın en mükemmel bir meyvesi olduğunu gösteren o şecerenin menşei ile beraber, enenin iki cihetindedir” (Nursi B. S., Sözlür, 1960, s. 729).

Risale-i Nur’a göre; “ene” olarak ifade edilen insan egosu, kendisi gibi olanların konumunun da farkına varınca, dini ve milli duygularının etkisiyle “nahnu” yani “biz” düşüncesiyle şuurlandığı zaman ve kâinatı ve içindeki bütün nimetleri “biz” için yaratan Allah’ın rızasını elde etmek amacıyla yapılacak her hareket, hem İslam’ın ekonomik insan modelini oluşturur, hem de kamu yararı kişisel menfaattan üstün görülmeye başlanır. Bu bakımından, İslam suyu ile sulanmış her insan, kendi “ego”sunun mahsulü olan maddî felsefeyi terk ederek bütün duygu ve imkânlarıyla Allah rızasını tahsil etmeye yönelmek durumundadır.

Felsefecilerin bakış açısıyla Kur’an’ın bakış açısının farklı olduğunu, felsefecilerin daha çok eşyanın ve maddenin inceliklerine, detaylarına ve yararlarına baktıklarını bu nedenle kâinat ve onun tefsiri olarak Kur’an’ı anlayamadıklarını ortaya koymuştur.

Kur’an felsefesinde tabiatın, eşyanın ve bütün mevcudatın “mektubat-ı samedaniye” tabir ettiği birer ilahi mektup olduğunu ve kendi yaratıcısının isim ve sıfatlarını binler dillerle gösteren birer ayine olmasına rağmen materyalist felsefe nazarında bunların görülmediğini, tesadüf ve sebeplerin etkileşimine havale

ettiklerinden dolayı asıl kıymetinin yok edildiğini, her şeye karanlık ve vahşet manası vererek insanı mutsuz ettiğini savunmuştur. Çünkü vahiy, aklın daha kolay kâinat kitabını okuması için kâinatı tefsir ettiği halde materyalist felsefe vahyi kabul etmeyerek nihayetsiz aklın tesadüflere, karanlıklara ve dehşetlere kapılarak insana azap veren bir alet derekesine indirgenmesi söz konusu olmaktadır.

'Kişisel çıkar' ve 'ekonomik insan' üzerine aşırı vurgudaki düşünüş ve ihtiyaçların karşılanması, değer yargılarının ve tüm insan ihtiyaçlarının karşılanması öneminin kabul edilmesi İslamî bakış açısından kesinlikle memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul edilir. Bununla birlikte, o kadar kolay olmayan şey, çare, kozmetik değişikliklerden oluşan bir yamada yatmıyor. Daha ziyade, tüm toplumun ve ekonomik sistemin, bireyin ekonomik insandan İlahî rıza ve merhametin gereklerine istekli, ahlaki açıdan bilinçli dindar bir insana dönüşecek şekilde yeniden düzenlenmesinde yatmaktadır.

Risale-i Nur kitaplarında İslam felsefesini temsil eden ehl-i kelâm tabir edilen âlimlerin de eski Yunan ve Avrupa felsefesinden etkilenerek Kur'an'ın gösterdiği yolu tam olarak takip etmedikleri, onları esas kabul ederek Kur'an ile gösterilen hakikatleri onlara göre tevil ederek hata ettiklerini, hâlbuki Kur'anın gösterdiği yolun çok kolay ve herkes tarafından erişilebilir olduğunu, Kur'an ve Hadislerden delillerle destekleyerek mantıksal tahliller ve temsillerle açıklamaya çalışılmıştır. Örneğin yerin ve göğün yedi kat olduğuna dair âyetlerin tefsirinde eski felsefecilerin dediği gibi dokuz kat olduğunu zorlamalı bir yorumla arş ve kürsiyi de ekleyerek onların bilgilerine göre İslam felsefesinin oluşumu doğru bulunmamaktadır. İslam felsefecilerinin eski Yunan felsefesinden etkilenmiş oldukları akademik çalışmalara da konu edilmiştir (Sidani & Ariss, 2015, s. 850). Bununla ilgili olarak Risalelerde şu şekilde ifade kullanılmış ve ardından neden yedi kat gök olduğu akli ve nakli delillerle ispat edilmektedir:

Eski hikmet, semâvâtı dokuz tasavvur edip, lisân-ı şer'îde Arş ve Kürsî yedi semâvât ile beraber kabûl edip acîb bir sûretle semâvâtı tasvir etmiştiler. O eski hikmetin dâhî hükemâsının şa'şaalı ifâdeleri, nev'-i beşeri çok asırlar müddetince tahakkümleri altında tutmuşlar. Hattâ, çok ehl-i tefsir, âyâtın zâhirlerini onların mezhebine göre tevfiik etmeye mecbur kalmışlar. O sûretle Kur'ân-

ı Hakîmin i'câzına bir derece perde çekilmişti. Ve hikmet-i cedîde nâmı verilen yeni felsefe ise, eski felsefenin mürûr ve ubûra ve hark ve iltiyâma kâbil olmayan, semâvât hakkındaki ifratına mukâbil tefrit edip, semâvâtın vücûdunu âdeta inkâr ediyorlar. Evvelkiler ifrat, sonrakiler tefrit edip, hakikati tamamıyla gösterememişler. Kur'ân-ı Hakîmin hikmet-i kudsiyesi ise, o ifrat ve tefriti bırakıp, hadd-i vasatı ihtiyar edip, der ki: Sâni'-i Zülcelâl yedi kat semâvâtı halk etmiştir. Hareket eden yıldızlar ise, balıklar gibi semâ içinde gezerler ve tesbih ederler. Hadîste, مَوْجُ السَّمَاءِ مَكْفُوفٌ denilmiştir. Yani, "Semâ, emvâcı karardâde olmuş bir denizdir." (Nursi, Lem'alar, 1970, s.67)

Benzer şekilde bu zamanda İslam âlimleri tarafından yapılan bazı içtihatların da beşerî felsefeden etkilenerek insanların hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik olduğu dile getirilmiştir. Halbuki insanın ebedî hayatını kurtarmaya ve dolayısıyla İslamî hükümlerin uygulanışında yararlılardan çok, esas illetin Allah'ın emri olması yönünden dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir:

"Üç nokta-i nazar, şu zamanın içtihadatını arziye yapar, semavîlikten çıkarıyor. Halbuki Şeriat semaviyedir ve içtihadat-ı Şer'îye dahi, onun ahkâm-ı mestûresini izhar ettiğinden semaviyedirler.

...İkincisi: Şu zamanın nazarı, evvelâ ve bizzât saadet-i dünyevîyeye bakıyor ve ahkâmları ona tevcih ediyor. Halbuki Şeriatın nazarı ise, evvelâ ve bizzât saadet-i uhrevîyeye bakar, ikinci derecede -âhirete vesile olmak dolayısıyla- dünyanın saadetine nazar eder. Demek şu zamanın nazarı, ruh-u Şeriatıtan yabanidir. Öyle ise, Şeriat namına içtihad edemez..." (Nursi B. S., Sözlür, 1960, s. 482)

İslam'da ibadet sadece namaz ve oruç benzerleri ile sınırlı olmayıp, iktisadî hayattaki davranış biçimlerini şekillendirecek kadar geniş bir yelpaze içerisinde olmasından, iktisadî prensiplere uymak da bir ibadet olarak kabul edilmektedir. Yani, İslam'ın ekonomik hükümlerinin imtisal edilmesi, uygulanması bir tür ibadet olmaktadır. Bu nedenle İslam İktisadı; kapitalist, sosyalist veya karma ekonomik sistemlerle kendisini ilişkilendirme ihtiyacında veya niyetinde olmadığı gibi, bunların bir tür terkibi veya kombinezonu olabilecek bir yapıya da sığmamakta ve sadece insanı ve insanın ebedi saadetinin anahtarı olan iman ve ibadet ile ruhu mükemmele götürmeyi amaçlamaktadır. Kısacası, İslam

ekonomisi Risale-i Nur'daki ifadesiyle “*kâinatta tecelli eden rububiyet-i külliyye ubudiyet-i külliye-i insaniye ile mukabele etmeyî*” amaçlayan insan topluluklarının davranışlarının ve uygulamalarının makro veya mikro düzeydeki yansımalarından ibaret olmaktadır.

“*Kemalin cemali (güzelliği) dindir. Hem din, saadetin ziyasıdır, hissın ulviyetidir, vicdanın selametidir* (Nursi B. S., 1993, s. 54). İslam'da dinin hayatı nasıl güzelleştirdiğine, insanın en derin hislerine nasıl sirayet ettiğini tarih göstermektedir. Bazı yerlerde zekat verilecek fakir bulunamaması, Halife İmam Ali'nin sıradan bir Yahudi ile yargılandığı mahkemede haksız bulunması, Selahaddin-i Eyyubi'nin miskin bir Hristiyan ile mahkeme olması ve Fatih'in bir Rum ile yargılanıp diyet ile cezalandırılması olayları, İslam'da dinin hayatı bütün örgüsüyle nasıl kucaklayıp düzelttiğinin birkaç örneğidir.

Hayatın sadece maddi ve dünyevi cephesini ele alan ve Materyalizm diye ifade edilen tek yönlü görüş tarzı, sadece maddi fenleri, beşeri felsefeyi ve menfaati esas alarak şimdiki dek cemiyetlerin iktisadî ve sosyal yapısında dengesizliklere ve maddi-manevi sahada çöküntülere yol açmış ve insanlığı büyük zarara uğratmıştır. Bu nedenle eğitim sistemlerinin veya bilgi alt yapılarının entegre edilmesi çalışmaları sorunlu olabilir. Çünkü dinsizlik felsefesi aynı zamanda temel beşeri bilimlere de sirayet etmiştir. Bediüzzaman'ın ifade ettiği gibi,

“*Vicdanın ziyası, ulûm-u dîniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecellî eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphâ tevellüd eder.*” (Nursi, S. N., Münazarat, 1993, s. 127)

Yani, beşeri bilimler ve modern eğitim ile dini tahsil ve terbiye birlikte kaynaşmazsa toplum cehalet ve taassuptan kurtulamayacağı için, hayatın sadece görünen maddi tarafını esas alarak insanı maddede odaklaştıran seküler felsefî kuram ve uygulamalar ile beşeri gerçeklere ve bilime sırt çevirerek yaşamak gerektiğine dayanan düşünce ve tatbikatlar olduğu sürece gerçek anlamda kalkınmayı, refah ortamını ve insan saadetini sağlamak mümkün değildir.

Bediüzzaman, insan düşüncesinin ürünü olan maddi

felsefenin esaslarını benimseyen ve bu felsefeyle yoğrulan insan düşüncesinin toplumsal huzursuzluklara ve çatışmalara sebep olacağını; Kuran'ın getirdiği hikmeti esas alan insanın ise şefkat, merhamet, fazilet ve her türlü ahlakî erdem gibi değerleri sahipleneceğini, dolayısıyla Kur'an hikmetinin insanı toplumsal barış, güven ve huzur ortamına kavuşturacağını şu şekilde belirtmektedir: Felsefenin sosyal hayatta dayandığı en önemli nokta "kuvvet"tir. Hedefi "menfaat" sağlamaktır. Hayattaki en önemli kanun "kavga ve çatışma"dır. Toplumu bir arada tutmak için ileri sürdüğü temel ilke "ırkçılık ve menfi milliyet"tir. Bu düşüncenin doğurduğu sonuç ise nefsi arzuları tatmin etmek ve insanın ihtiyaçlarını arttırmaktır.

Kur'an hikmeti dayanak noktası kuvvete bedel "hakki" esas almaktadır. Gayesi de menfaat değil, "erdemli yaşamak ve Allah'ın rızasını elde etmek"tir. Hayatta en önemli ilkesi çatışma yerine "yardımlaşma düsturunu" esas almasıdır. Toplumu bir arada tutmak için teklif ettiği ilke ırkçılık ve menfi milliyet yerine dinî, sınıfsal¹ ve vatanî rabitalardır. İslam felsefesinin gayesi ise nefsi arzuların tecavüzkâr tutumlarına engel olup, ruhu manevî yüksekliklere teşvik etmek, şahsın ulvî hislerini tatmin etmek ve insanı insânî olgunluğun en yüksek derecesine ulaşmasına sağlamaktır (Nursi, Sözler, s.122).

Bu bağlamda Bediüzzaman'ın ifade ettiği felsefe hikmeti ile Kur'an hikmetinin farkları Tablo-1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Batı felsefesi ile İslam felsefesinin karşılaştırması

	Batı felsefesi		İslam felsefesi	
	Temelleri	Sonuçları	Temelleri	Sonuçları
Dayanak noktası	Güç (güçlü olan haklı olur)	Zayıflara tecavüz, taarruz sonucunda hıyanet	Hak (kuvvet haktır)	Ölçülülük, adalet sonucu selamet.
Hedefi	Menfaat (faydacılık,	Düşmanlık, boğuşma ve haramilik	Fazilet ve Allah rızası	Muhabbet ve yakınlaşma sonucu

¹ Günümüzde aynı müessesede çalışan insanlar için "kurumsal vatandaşlık" kavramı kullanılmaktadır. Bediüzzaman "rabita-i sınıfı" tabiriyle bir insanın aileden hemşehriliğe, sahip olduğu meslekten mensup olduğu tarikat vb. sınıfların tamamını kastetmektedir.

İslamî Perspektifte Ekonomi Felsefesi/Ahmet EFE

	pragmatizm)	sonucunda cinayet.	(erdemlilik)	saadet.
Yaşama ilkesi	Çarpışmak (evrimcilik, zayıf türlerin elimine edilmesi)	Merhametsizlik, çatışma ve savunma durumundan sefalet.	Yardımlaşma ve dayanışma (en hayırlınız insanlığa en yararlı olandır)	İttihat ve tesanüt sonucunda düşmanlığın kalkması ve toplumun hayatlanması.
Toplumsal bağ	Milliyetçilik (ayırımcılık, ırkçılık)	Toplumsal savaşlar ve kavim mücadeleleri sonucunda helaket.	Dini, sınıfsal ve ulusal bağ (ortak paydada dayanışma)	Uhuvvet, kardeşlik sonucu toplumsal huzur. Dış saldırıya karşı savunma.
Gayesi	Nefsin tatmin edilmesi (hazcılık)	Magazin kültürü ve sefalet sonucunda ahlaksızlık ve hayvanlaşma.	Nefsin terbiye edilmesi	İnsana layık tarzda terakki ve refah.
Meyvesi	İhtiyaçların çeşitlendirilmesi	İnsanın sürekli muhtaç olması sonucunda %90 insan için fakirlik	Ebedi saadet, insana layık üstün niteliklere sevk	Herkes için tenevvür ve tekamül. En azından çoğunluğa kurtuluş.

Kaynak: (Nursi B. S., Sözler, 1960, s. 132, 712)' den uyarılmıştır.

Nursi, Kur'an ve felsefenin hikmetini, her ikisinin de insanlara sunduğu eğitim ve öğretimi karşılaştırır. Risale-i Nur'un bize öğrettiği şeylerden biri de, hayat olarak sandığımız şeyin gerçekte sadece küçük bir zaman dilimi olduğudur. Çünkü aciz beşer için geçmiş ve gelecek yok ve ölü hükmündedir (Marsuqi, 2013).

İslam felsefesi olan Kur'an hikmetinin düsturları ise iman odaklı güçlü bir eğitimle verilebilir. Hakiki imanı elde etmiş bir insan, kuvveti hukukun üstünde tutmaz, kendi menfaatini fazilet,

erdem ve Allah rızasını sağlayacak faaliyetlerde arar, atomdan ta yıldızlara kadar mevcut olan yardımlaşmayı yaşantısında tatbik eder ve lüks, keyif ve lezzet peşinde koşmaz, kendisine ve toplumsal yarara teşvik eden yüksek erdemleri ve asıl vazifesini terk etmez. Bu bağlamda, İslam'ın iktisadî prensiplerinin kişinin ve toplumun yararını öne çıkaran tahkiki imana dayandığı ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, toplumsal ve ekonomik hayatın en temel dinamiklerini teşkil eden hürmet, merhamet, yardımlaşma ve çalışma olduğu ifade edilerek Kur'an hikmetine dayanılmaması ve maddeci Batı felsefesine dayanılması durumunda toplumsal çankantıların, ekonomik istikrarsızlıkların, huzursuzluk ve anarşinin meydana geleceği, barış ve asayişin ve dolayısıyla insan saadetinin büyük zarar göreceği ifade edilmiştir. Maddeci felsefeye dayanan "*Sen çalış ben yiyeyim*" ile "*ben tok olsam başkası açlıktan ölse bana ne*" (Nursi, Sözlere, 1960) zihniyetinin sonucunda risk almadan ve çalışmadan faiz yoluyla sermayenin belli ellerde birikmesi ve zekat verilmemesinden dolayı da hürmet, merhamet ve toplumsal huzurun bozularak ihtilaller ve darbelerle devletlerin sürekli sorunlar yaşadıkları ifade edilmektedir. Bu bağlamda Kur'an hikmetinin faizi haram kılması ve zekâtı emretmesiyle bu felsefî düstürlarının kökü kurutulmakla kalmamakta, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal hayat da sürdürülebilir kalkınma imkanlarını ve refahı elde edebilmektedir. "*Şeriat-ı Muhammediye ve sünnet-i Ahmediyenin hiçbir meselesi yoktur ki müteaddid hikmetleri olmasın*" (Nursi, Lemalar, s.56) denilerek her bir İslamî ilke ve uygulamada pek çok yararlı sonuçların olduğu savunulmakta ve bu bağlamda itiraz edilen konularda akli deliller ile ispat etme yoluna gidilmektedir.

Sonuç

Amacımız, modern iktisat söyleminin aydın filozoflarının konumunu ve bunların iktisat ve toplum alanındaki etkilerini İslam'a olan sağlam inanç açısından ele almaktır. Modern iktisat felsefesinin, Allah'ın varlığı, dinin önemi, ahiret hayatı, cennetteki ödülleri ve cehennemnin varlığı gibi dışsal kısıtlamaları açıkça reddederek geliştiğini vurguladık. Buna karşılık, İslam'ın Allah (cc) ve Peygamberi Muhammed (sav) tarafından Kur'an-ı Kerim ve Hadis'teki hikmetli konumu Risale-i Nur perspektifinden sunulmuştur. Dünya hayatının ihyası için tahkikî îmân ve âhiret

inancının önemi ortaya konulmuştur. Bu yönler, İslam ekonomisi için felsefî temeller olarak alınmak durumundadır. Bu bağlamda yukarıda yapılan analizler sonucunda araştırma sorularımız şu şekilde cevaplanabilmiştir:

İslam dininin ilkeleri felsefî açıdan analiz edilebilir mi?

İslam ekonomisi, İslam'ın dini öğretilerinden kaynaklandığı için, temel amacı, maddi felsefeden farklı ahlaki değerlere dayanan bir ekonomik hayat kurmak için samimi ve doğru inanç neticesinde meydana gelen ekonomik hayatın yansımalarıdır. Diğer bir deyişle, doğru inançtan ve halis niyetten kaynaklanan müspet davranışlar olmaksızın İslam iktisadı boş ve anlamsız olacaktır. Bu kanıt, kaynağını iman, niyet ve iz'andan alan felsefî düşünsel değerlerin nihayetinde İslam ekonomisinde içsel olduğunu ve birbirlerinden asla ayrılamayacaklarını göstermektedir. Bu nedenle İslam ekonomisi, Allah'ın rızası uğruna samimi inanç ve bağlılığı ve ebedi mutluluğu dışsal ve bazen ütöpik bir olgu olarak gören maddeci felsefenin bir ürünü olan Batı ekonomisinden açıkça farklıdır; Örneğin Milton Freedman, iktisat biliminin değer yargılarından ve etik değerlerden bağımsız olması gerektiğini güçlü bir şekilde tartışmıştır.

Dolayısıyla, her bilim dalında olduğu gibi İslam ekonomisi disiplininin de felsefî tarafı vardır. Bu, bilim felsefesi kapsamında değerlendirilir olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Yapılan analizler sonucunda İslam ekonomisi disipliniyle ilgili sorunların felsefî tarafı çözülmeyen mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Zira bilim felsefesi her hangi bir bilimsel disiplinin mantıksal kurgusunu ve düşünsel alt yapısını ortaya koymaktadır. Bu nedenle de bilim disiplini iddiasındaki İslam ekonomisinin de felsefî açıdan analiz edilebilir olduğu söylenebilir.

Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin felsefî temellerini ortaya koyabilmekte midir?

Risale-i Nur, dinsiz felsefe ile mücadele etmektedir. Ancak Kur'anla barışık felsefeye kötü nazarıyla bakmamaktadır. Bunların da esasen insanlığın maddi terakkisine ve faydasına çalışan fen ve sanatı geliştirmesinden dolayı semavi dinlerden etkilendiğini kabul etmektedir. Risale-i Nur'da hayat ve şeriat esasları imandan sonra geldiği için öncelikle iman cephesinde yanlış anlayışları düzelterek

Kur'an ışığında insanlığın hem dünya ve hem de ahiret hayatını birlikte kurtarmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla ekonomi, politika ve diğer maddi hususları doğrudan işlememiştir.

Risale-i Nur yaklaşımı prensip olarak İslamî olan ve Vahye dayanan her meselenin mantıksal olarak açıklamasının yapılabileceğini ancak bunun esas olamayacağını ortaya koymaktadır. Buna göre hikmet denilen İslam felsefesi aklın anlayabildiğiyle sınırlara sahip olduğundan ve Vahyin getirdiği hikmeti tam olarak açıklayamayacağından dolayı tek başına esas olamaz. Bu nedenle de hükümler ve çıkarsamalar tek başına hikmetin ve İslam felsefesinin göstereceği yararlılık ve mantık ile açıklanabilir olmayabilir. Çünkü illet denilen hükümlerin asıl nedeni ve uygulama gerekçesi olan “emr-i ilahi” her zaman tabii olan (metbu) olmak durumundadır. Bu ilke çerçevesinde mevcut bilgilerle İslam'ın getirdiği felsefenin toplumsal ve ekonomik sonuçları tutarlı bir şekilde Risale-i Nur tarafından açıklanabilmektedir. Bunu İslam felsefesi ile Avrupa felsefesi üzerinde karşılaştırmalı olarak yaptığı analizlerle desteklemektedir.

Aydınlanma felsefesi kuşkusuz eski Yunan felsefesinden etkilenmiş ve tahrif edilmiş bir din olan ve derebeyleri ile monarşilerle ittifak içerisinde olan Hristiyanlığa ve onu temsil eden ruhbanlığa karşı bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkmış ve devamında dinin inkârına kadar gidebilmiştir. Risale-i Nur yaklaşımında Hristiyanlığın dini hakikisinden istifade ederek Avrupa'yı maddi olarak terakki ettiren fen ve beşeri bilimlerin İslam'la barışık olduğunu, bilimin ilerlemesiyle birlikte İslam'ın hakikatlerini ortaya çıkarılacak olan Esmâ-i Hüsnâ'nın yeni cilveleriyle daha da parlayacağını ortaya koymaya çalışırken bilimi ve beşeri ilimleri kendisine maske yaparak dinsizlik yapmaya ve inkârcılığa giden felsefeyi de hedefe koyarak onların dayandıkları gerekçeleri mantıksal ve akli delillerle çürütmüştür.

Kaynakça

Al-Jarhi, M. A. (2013). Gaps in the theory and practice of Islamic economics. Published in: JKAU: *Islamic Econ*, 26 (1), 237-248.

Altıntaş, İ. (2016). Sempozyum raporu: Din, bilim ve felsefe ilişkisi: Risale-i Nur yaklaşımı sempozyumu. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, (1), 207-210. Retrieved from

<https://dergipark.org.tr/en/pub/katre/issue/17082/179744>

Ansari, M. (1994). Islamic perspectives on sustainable development. *The American Journal of Islamic Studies*, 11(3), 394-402.

Aström, Z. H. (2011). Paradigm shift for sustainable development: the contribution of Islamic economics. *Journal of Economic and Social Studies*, 1(1), 73-84.

Boettke, P. J., Coyne, C. J., Davis, J., Guala, F., Marciano, A., Runde, J., & Schabas, M. (2006). Where economics and philosophy meet: Review of the elgar companion to economics and philosophy with responses from the authors. *The Economic Journal*, 116 (512), F306-F325.

Branco, M. C. (2007). Family, religion and economic performance: A Critique of cultural determinism. *Review of Social Economy*, LXV (4), 407-424.

Bruce J. Perlman, G. G. (2007). Cultural determinism versus administrative logic: Asian values and administrative reform in Kazakhstan and Uzbekistan. *International Journal of Public Administration*, 30 (12-14), 1327-1342.

Campbell, W. F. (1971). Economics and the machiavellian tradition. *Journal of Economic*, 5(2), 20-31.

Dialogue, A. A. (2015). Philosophy and economics in the capabilities. *Journal of Human Development and Capabilities: A Multi-Disciplinary Journal for People-Centered Development*, 16 (1), 1-14.

Eltis, W. (1997). Rationalism and anti-rationalism in the history of economics (Book Review). *European Journal of the History of Economic Thought*, 337-342.

Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management research and religion: a citation analysis. *Journal of Business Ethics*, 112(1), 177-185.

Gülerce, H. (2017). Bir toplantı- Hindistan'da Risale-i Nur konferansları. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 3, 231-234. <https://dergipark.org.tr/en/pub/katre/issue/29636/318400>

Hill, L. E. (1989). Cultural determinism or emergent evolution: an analysis of the controversy between Clarence Ayres and David Miller. *Journal of Economic*, XXIII (2), 465-471.

Jha, Y. (2013). Examining the meta-principles of modern economics and their implications for Islamic banking and finance. *Islamic Sciences*, 11, 169-181.

Khan, M. F. (2013). The orizing Islamic economics: search for a Frame work for Islamic economic analysis. *Islamic Econ*, 26(1), 203-236.

Marsuki, M. Z. (2009). Religious agendas towards sustainable development: an Islamic perspective. *Malaysian Journal of Science and Technology Studies*, 7, 22-39.

Martin, J. (2010). At the intersection of behavioural economics and philosophy: mutuallyin for meddisciplines. *South African Journal of Philosophy*, 29(2), 95-103.

Minkenberg, M. (2007). Democracyand religion: The oretical and empirical observations on the relationship between Christianity, Islam and liberal democracy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(6), 887-909.

Mirakhor, A. (2014). The Starry heavens above and the moral law within: on the flatness of economics. *Econ Journal Watch*, 11(2), 186-193.

Nakvi, N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İnsan Yayınları.

Nienhaus, V. (2013). Method and substance of Islamic economics: moving where? *Islamic Economics*, 26(1), 169-202.

Nursi, B. S. (1960). *Sözler*. Envar Neşriyat.

Nursi, B. S. (1970). *Lem'alar*. Envar Neşriyat.

Nursi, B. S. (1993). *Münazarat*. Envar Neşriyat.

Riis, O. (1989). The Role of religion in legitimating the modern structuration of society. *Acta Sociologia*, 32(2), 137153.

Salman, A. (2013). The Libertarian character of the Islamic economy. *Economic Affairs*, 33(1), 108-120.

Shittu, A. B. (2014). The Qur'anic world view: a spring board for cultural reform. *Intellectual Discourse*, 22(2), 239-242.

Sidani, Y., & Ariss, A. A. (2015). New Conceptual foundations for Islamic business ethics: the contributions of Abu-Hamid Al-Ghazali. *Journal of Business Ethics*, 129, 847-857.

Steigerwald, D. (2005). Our new cultural determinizm. *Society*, January 1, 71-75.

Wible, J. (2000). Complexity in Peirce'S Economics And Philosophy. C. S. PEIRCE içinde, *Complexity & the History of Economic Thought* (s. 74-103). Research and Development.

Wight, J. B. (2014). Economics within a pluralist ethical tradition. *Review of Social Economy*, 72(4), 417-435.

Wilber, C. K. (1974). The 'New' economic history re-examined: R. H. Tawney on the origins of capitalism. *American Journal of Economics &*

Sociology, July1, 249-258.

Wishloff, J. (2009). The Land of dealism and the shipwreck of idealism: Thomas Aquinas and Milton Friedman on the social responsibilities of business. *Journal of Business Ethics*, 85, 137–155.

Zaman, A. (2012). Crisis in Islamic economics: diagnosis and prescriptions. *Islamic Econ*, 25(1), 143-166.